Bohusläns museum
RAPPORT 2018:03

Knorren-Hjulkvarnelund

Arkeologisk utredning, steg 1
Källstorp 3:1 m.fl.
Trollhättans stad och kommun
Thomas Bergstrand & Robert Hernek

BOHUSLÄNS MUSEUM

Bohusläns museum
RAPPORT 2018:03

Knorren-Hjulkvarnelund

Arkeologisk utredning, steg 1

Källstorp 3:1 m.fl.

Trollhättans stad och kommun

Thomas Bergstrand & Robert Hernek

BOHUSLÄNS
MUSEUM

Bohusläns museum
Museigatan 1
Box 403
451 19 Uddevalla
tel 0522-65 65 00, fax 0522-126 73
www.bohuslansmuseum.se

ISSN 1650-3368
Författare Thomas Bergstrand, Robert Hernek
Grafisk form, layout och teknisk redigering Lisa K Larsson
Omslagsbild Framsida visar industrifasad från gamla lokalerna Stridsberg och Biörck, foto Thomas Bergstrand. Baksida visar miljön i utredningsområdet, foto Robert Hernek.
Tryck Bording AB, Borås 2018
Kartor ur allmänt kartmaterial, © Lantmäteriverket medgivande 90.8012

Innehåll

Sammanfattning 6
Bakgrund 6
Landskapsbild 6
- Delområdet Knorren 6
- Delområdet Hjulkvarnelund 11
- Fornlämningsmiljö 11
  - *Stenålderslämningar* 11
  - *Metalltida lämningar* 11
  - *Historiska lämningar* 14
- Historiskt källmaterial 17
- Tidigare undersökningar 19

Metod 19
Resultat och åtgärdsförslag 20
- Delområdet Knorren 20
  - *Åtgärdsförslag Knorren* 20
- Delområdet Hjulkvarnelund 20
  - *Åtgärdsförslag Hjulkvarnelund* 21

Referenser 22
Tekniska och administrativa uppgifter 23
Bilagor 24

Figur 1. Utsnitt ur Sverigekartan med platsen för utredningen markerad.

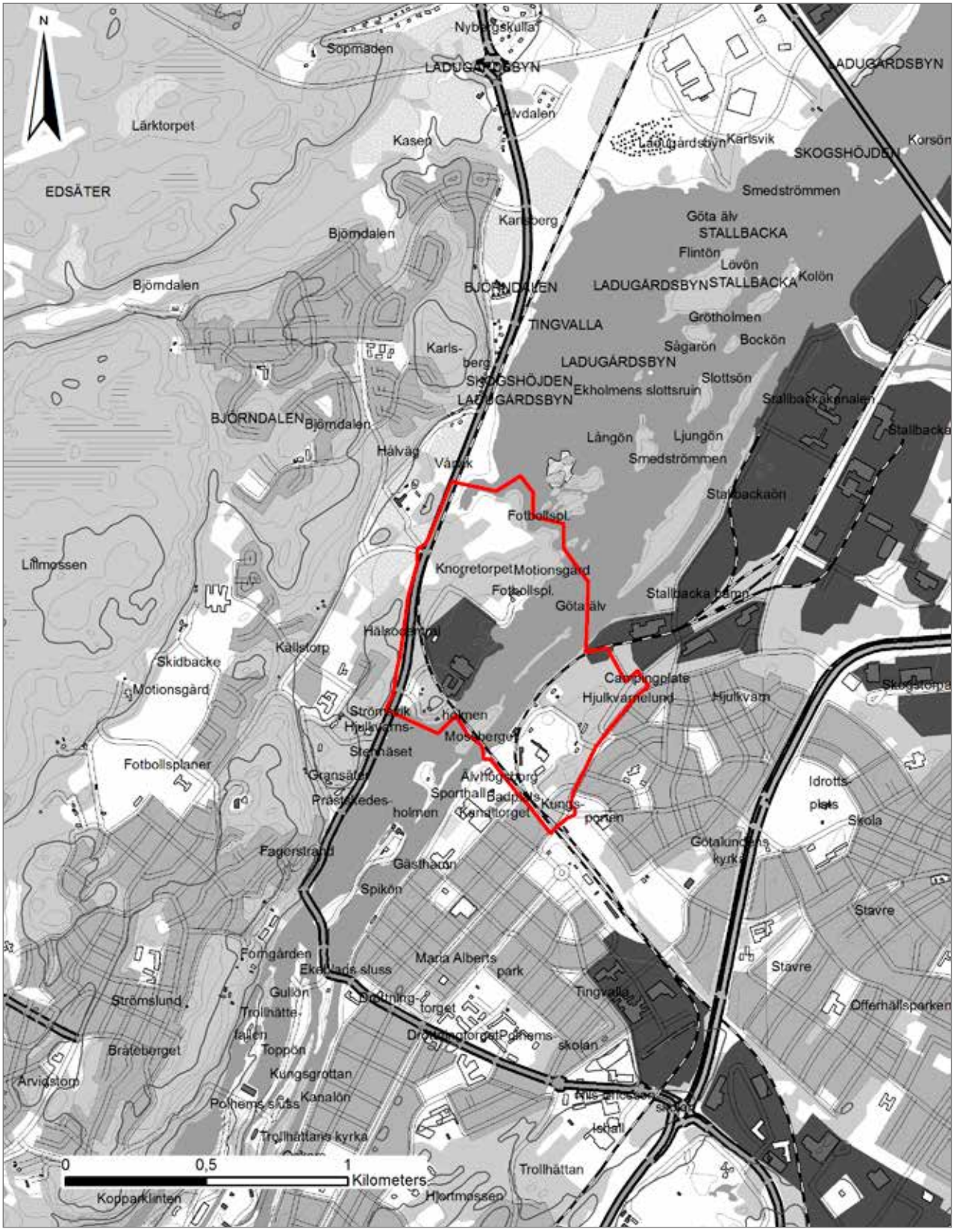

Figur 2. Utsnitt ur GSD-Fastighetskartan med platsen för utredningen markerad. Skala 1:20 000.

Sammanfattning

Under perioden november–december 2017 genomförde Bohusläns museum en arkeologisk utredning, steg 1, av planområdet Knorren–Hjulkvarnelund, Trollhättans kommun. Uppgiften var att förbättra kundskapsunderlaget gällande områdets arkeologiska potential, inventera området efter i markytan synliga men okända fornlämningar samt bedöma den antikvariska statusen för ett antal sedan tidigare kända fyndplatser och en torplämning.

Resultatet visar att det föreligger en god, men selektiv, arkeologisk potential inom både delområdet Knorren liksom inom delområdet Hjulkvarnelund. Inom Knorren finns ytor som är intressanta med avseende på stenåldersfynd, särskilt inom den norra strandzonen och vid Trollstigen. Även den gamla åkermarken, dagens fotbollsplaner, bedöms ha potential, om än mer extensivt. De tidigare registrerade mesolitiska fyndplatserna Trollhättan 201, 203 och 202 måste man gräva lite i för att definitivt kunna bedöma deras omfattning och därmed antikvariska status.

Delområdet Hjulkvarnelund är mer präglat av modern bebyggelse och verksamheter. Det finns dock terrängavsnitt där det bedöms som sannolikt att påträffa metalltida grav- och boplatslämningar. Dessa avsnitt är dels inom delar av campingplatsen och den äldre parkmiljön Hjulkvarnelund, dels inom utsparade mindre hällmarks- och blandskogsområden. Det finns även en generell potential för hällristningar inom både Knorren och Hjulkvarnelund, varför en specialinventering är på sin plats i den fortsatta hanteringen.

Det finns tre historiska lämningar inom delområdet Knorren. Lämningen efter torpet Knorren är tydlig och utgörs av en husgrund, jordkällare, terrass med mera. Det har inte varit möjligt att säkert avgöra torpets tillkomstdatum, varför frågan om antikvarisk status kvarstår. Det är emellertid Bohusläns museums bedömning att torpet etablerades under första hälften av 1800-talet. De två andra historiska lämningarna är dels en syllstensgrund, dels en terrassyta som anges vara gårdstomten för hemmanet Knorren. Det äldsta kända skriftliga belägget för gården är från år 1636. Arkeologiskt kvarstår frågetecken kring dessa båda lämningar, varför de bör utredas vidare.

Bakgrund

På uppdrag av Trollhättans kommun har Bohusläns museum under hösten 2017 genomfört en arkeologisk utredning, steg 1, av planområdet *Knorren och Hjulkvarnelund* (figur 1–2). Som anledning till utredningen står en fördjupad översiktsplan vilken syftar till att skapa en ny stadsdel inom Trollhättan tätort, med tonvikt på bostäder på båda sidor av Göta älv. Utredningen genomfördes enligt beslut från Länsstyrelsen 2017-09-07 (431-20905-2017), med Bohusläns museum som ansvarig undersökare. Verksam personal har varit Thomas Bergstrand och Robert Hernek.

Uppdragets syfte angavs av Länsstyrelsen som följande:

- Att identifiera eventuella okända men i markytan synliga fornlämningar inom utredningsområdet.
- Att redogöra för lokaler inom utredningsområdet, på land som under vatten, med potential att rymma okända fornlämningar, och som därför bör utredas vidare (steg 2).
- Att redogöra för en eventuell ny bedömning av antikvarisk status gällande fyndplatserna RAÄ Trollhättan 201, 201, 203, 262 (figur 3). Deras gällande status är övrig kulturhistorisk lämning. I sammanhanget ska förslag på typ av arkeologisk insats anges för att kunna förbättra beslutsunderlaget.

Landskapsbild

Delområdet Knorren

Utredningsområdet uppgår till totalt 63 hektar och är fördelat mellan delområdet Knorren på västra sidan av Göta älv, och Hjulkvarnelund på den östra sidan. Knorren begränsas av Vänersborgsvägen i väster och är dessutom genomskuren av järnvägen, som löper i NV–SO riktning över den mindre Hjulkvarnsholmen mitt i älven (figur 4). Söder om järnvägen finns ett mindre bostadsområde, Trollvik, med friliggande äldre villor. Järnvägen gränsar åt nord mot det forna industriområdet Stridsberg och Biörck, och utgör även det högsta belägna stråket inom delområdet Knorren. Själva Knorren-området ligger nord om nämnda industriområde, och består i huvudsak av ett naturområde med småskuren lågländ hällmark och tallhed. In i mellan finns gammal åkermark som sedan sent 1900-tal är omformat till fotbollsplaner. I naturområdet löper ett stignät/motionsslinga. I den nordöstra delen finns ett hundbad och en gångbro över till en mindre holme.

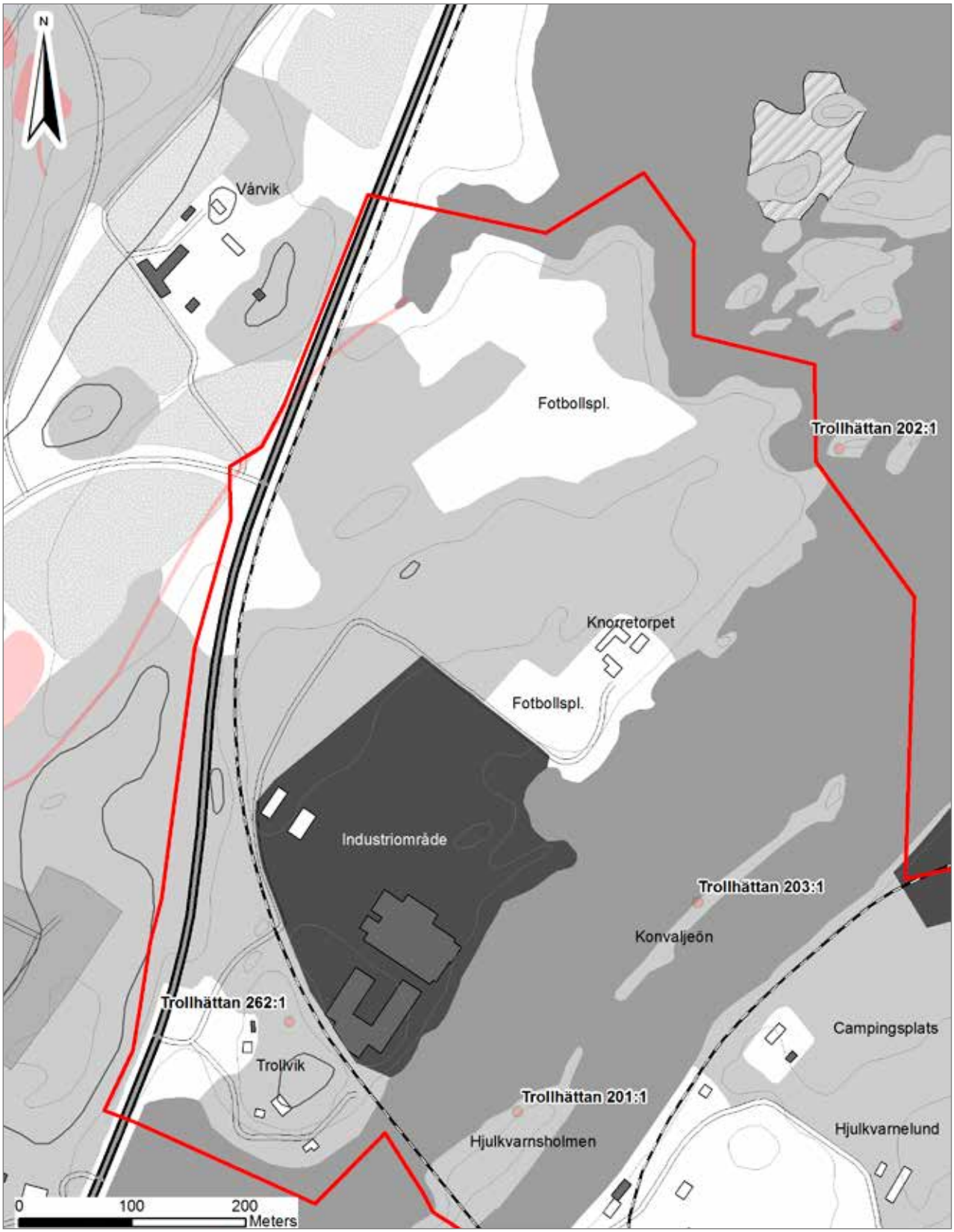

Figur 3. Utsnitt ur GSD-Fastighetskartan, blad 8B 3j, med översikt över utredningsområdet samt närliggande fornlämningar markerade. Skala 1:10 000.

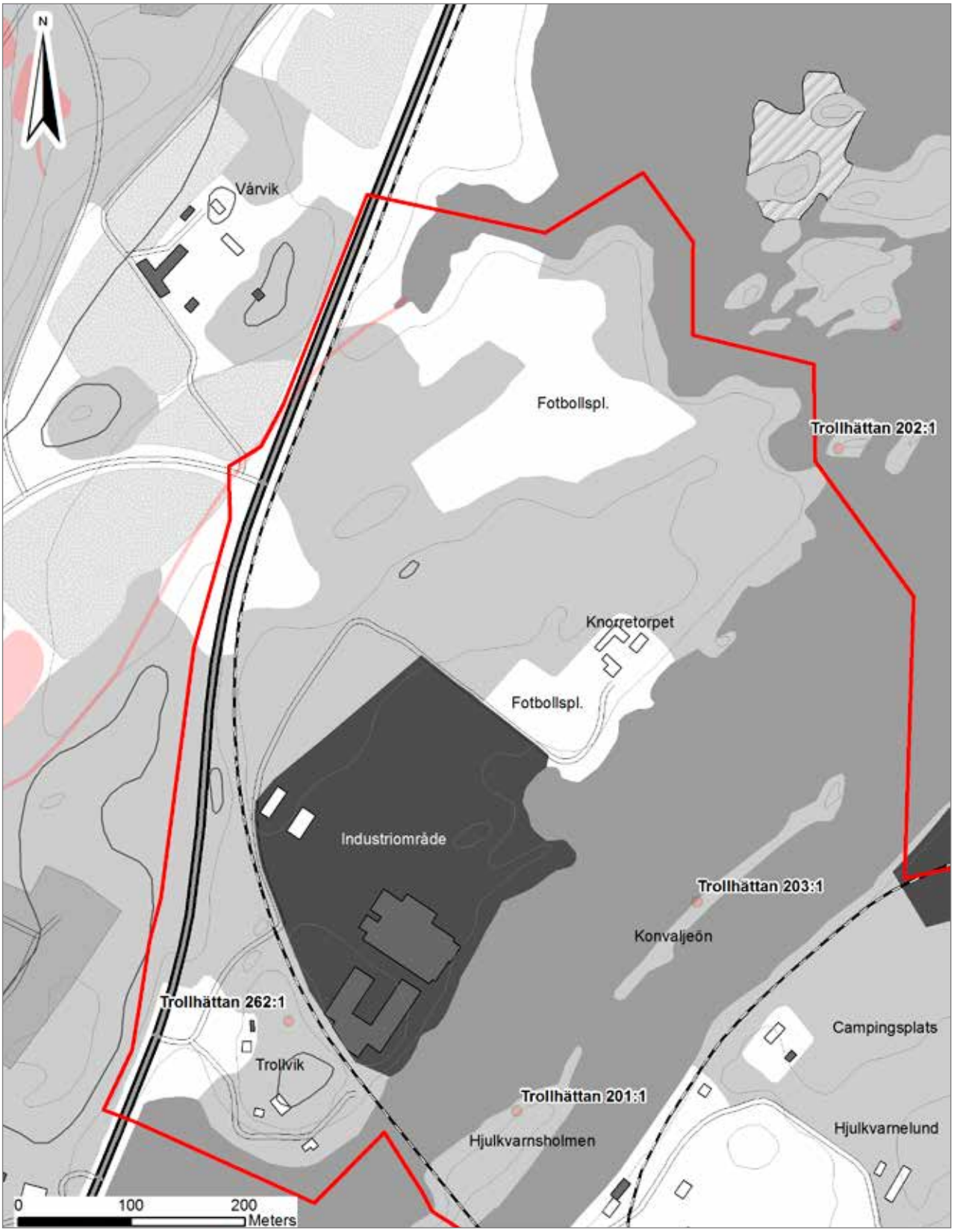

Figur 4. Delområdet Knorren inom den västra hälften av utredningsområdet. Notera att de tre byggnaderna vid texten »Knorretorpet« är avrivna. Skala 1:5 000.

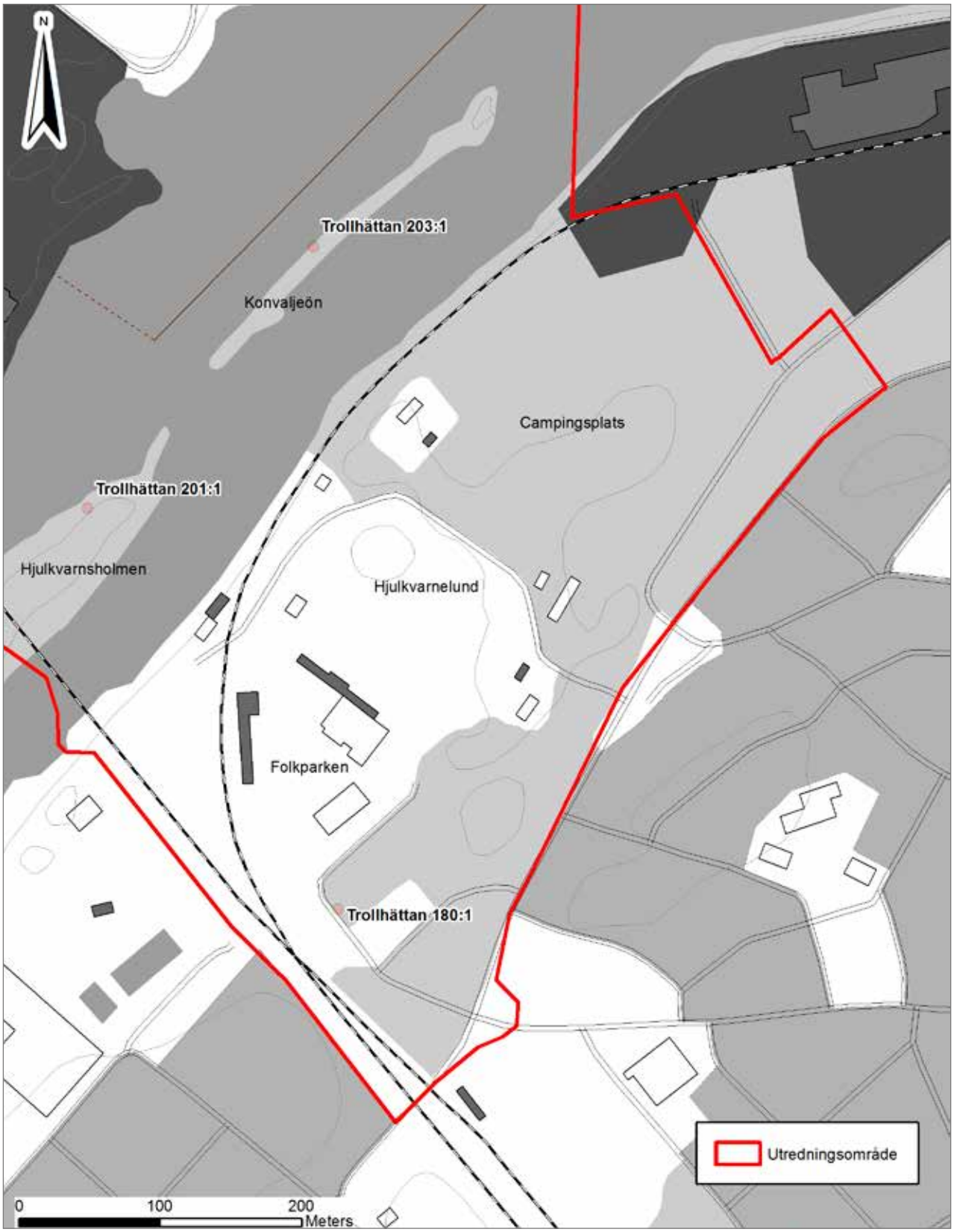

Figur 5. Delområdet Hjulkvarnelund inom den sydöstra delen av utredningsområdet. Skala 1:4 000.

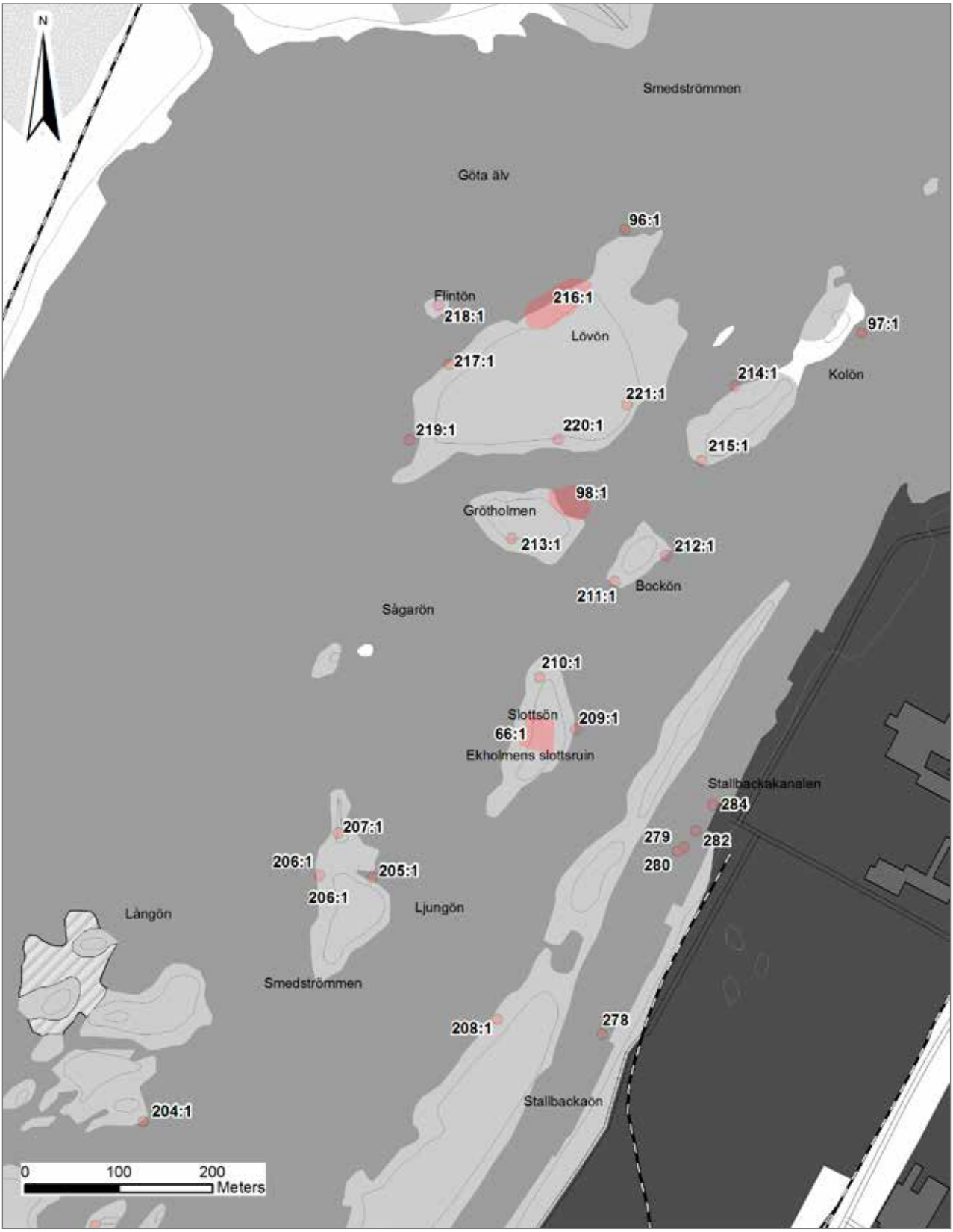

Figur 6. Något uppströms utredningsområdet finns ett antal låglänta öar med många kända fyndplatser och mesolitiska boplatslämningar. På Slottsön finns även byggnadslämningar från Ekholmens medeltida slott. (Samtliga angivna lämningar ligger i Trollhättan socken.)

I själva Göta älv omfattar utredningsområdet delar av Hjulkvarnsholmen och Konvaljeön. Båda är omformade i modern tid, dels av järnvägen och dels av farledens infrastruktur. Dagens utsträckning av Konvaljeön är mångdubbelt större den ursprungliga till följd av stora mängder påförd sten.

Delområdet Hjulkvarnelund

Delområdet Hjulkvarnelund är mer högländ än Knorren, och upptas till stora delar av Folkparken, en äldre parkmiljö och Hjulkvarnelunds campingplats (figur 5). Åt öster begränsas området av Kungsportsvägen och åt nord av Stallbacka industriområde. Mot älven finns det en sentida utfylld avsats, som har skapats för en järnvägsdragning mellan Stallbacka industriområde och huvudbanan. Ytorna inom Folkparken är överlag avplanade och hårdgjorda. Den angränsande parkmiljön har en mer naturlig topografi, vilket även gäller för delar av campingsplatsen. Den senare upptas till delar av hällmarker, smala exponerade bergsryggar och öppna fält. I östra randen av delområdet Hjulkvarnelund löper ett högländ stråk med bergsryggar, sänkor och blandskogsvegetation. I den nordöstra delen, mellan Kungsportsvägen och Grundbergsvägen finns ett utsparat naturområde bevuxet med lövträd och ris.

Fornlämningsmiljö

Stenålderslämningar

Ser man till fornlämningsbilden närmast älvstranden och på öarna så domineras den av boplatser från stenåldern, där fynden framförallt tyder på närvaro under senmesolitikum (figur 3). Mestadels rör det sig om enstaka fyndplatser med fynd av lihult-/hästefjordsyxor men även handtagskärnor har påträffats. Inom utredningsområdet finns två stycken fyndplatser med yxor och flintor, belägna på Hjulkvarnsholmen (Trollhättan 201) och på den långsträckta och Konvaljeön (Trollhättan 203). Den sistnämnda är mestadels artificiellt uppbyggd och bestod ursprungligen av tre mycket små holmar.

På öarna strax norr om utredningsområdet finns ett flertal fyndplatser med samma typer av fynd. Det gäller öarna Ljungön, Slottsön, Bockön, Grötholmen, Lövön och Kolön. Många av dessa fynd har påträffats under vattnet på cirka en meters djup och det gäller även fynd från de två registrerade boplatserna, Trollhättan 98 och 216, belägna på Grötholmen respektive Lövön.

I början av 1930-talet gjordes provgrävningar och inventeringar på öarna och man hittade då inte mindre än 26 stycken »verkstadsplatser« varav sex på Lövön (Lundén 1955:15). Enligt Lundén insamlades tusentals flintor. På öarna Lövön och Flintön fanns också »diabasverkstäder« som visar att även yxtillverkning har förekommit (figur 6). Fynden är i huvudsak mesolitiska men även några neolitiska fynd ingår. Däremot tycks fynd från sen mellanneolitikum/gropkeramisk kultur saknas. Variationen bland fynden från de större öarna antyder att det inte bara rör sig om tillfälliga jakt- och fiskeplatser.

Mot bakgrund av att sådana lokaler åtminstone delvis ligger under vatten kan de ha mycket stor potential såtillvida att organiska material kan vara bevarade. Därtill kan man anta att mycket av avfallet redan då har slängts i älven utanför boplatsen. Erfarenheten från bland annat Motala ström visar att de bästa förutsättningarna är i grunda vikar och i bakvatten (Bergstrand 2005). Några sådana platser finns på Knorren-sidan av älven men även norra spetsen av Hjulkvarnsholmen och delar av Konvaljeön är av intresse speciellt då man tidigare gjort fynd på dessa öar.

Fornlämningsbilden för strandnära lämningar kompliceras av den strandlinjehöjning som har skett genom 1900-talets successiva reglering av fallområdet i Göta älv. Den största förändring hittills infördes 1934 när Vargöns kraftstation togs i bruk, vilket medförde en totalreglering av vattenytan till en statisk nivå till 39,5 m öh (RH00). Denna nivå är cirka 1 meter över förutvarande normalvattenstånd och betyder att stora landytor har satts under vatten (figur 7). För utredningsområdets vidkommande har detta fått störst effekt inom delområdet Knorren, särskilt inom hundbadet och bäckdeltat inom den norra delen.

Metalltida lämningar

Gravar

På båda sidor älven finns långsträckta bergsryggar som ofta utgör lägen för gravar av typen små stensättningar. Inga sådana gravar är kända inom utbredningsområdet, vilket är talande för landskapet i stort. Längs älven, både norrut till Vänersborgsviken och söderut till trakten av Hjärtum, finns med två undantag inga kända gravar på motsvarande låga nivåer och motsvarade avstånd från älven. Ett undantag på västra sidan älven är ett gravfält (Vänersborg 32), beläget två kilometer nordnordost om Stallbackabron och som innehåller nio högar och

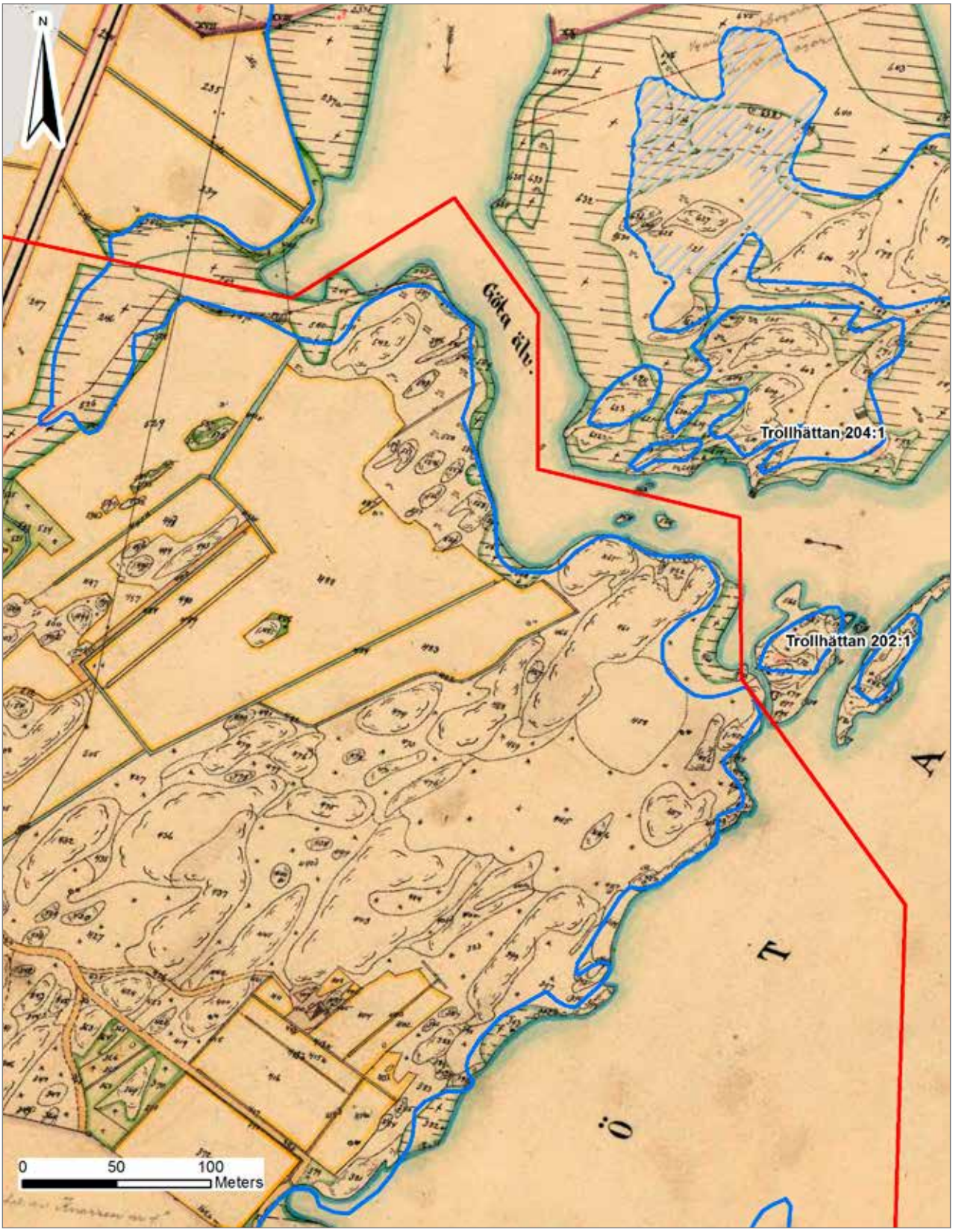

Figur 7. Kartöverlägg från ägokarta 1919 som visar strandlinjens sträckning inom delområdet Knorren innan älvens totalreglering 1934, då vattennivån höjdes med cirka 1 meter (blå linje 37,5 möh RH 00). Röd linje visar utredningsområdets begränsning mot nord. Karta Lantmäteriet.

Figur 8. Plan över de inmätta lämningarna efter torpet, den utpekade husgrunden till hemmanet, bergtäkten och sten- och slaggdeponierna. Notera att de tre vita byggnaderna är avrivna.

Figur 9. Utsnitt från Häradsekonomiska kartan 1890–97 med torpet Knorren. Karta Lantmäteriet.

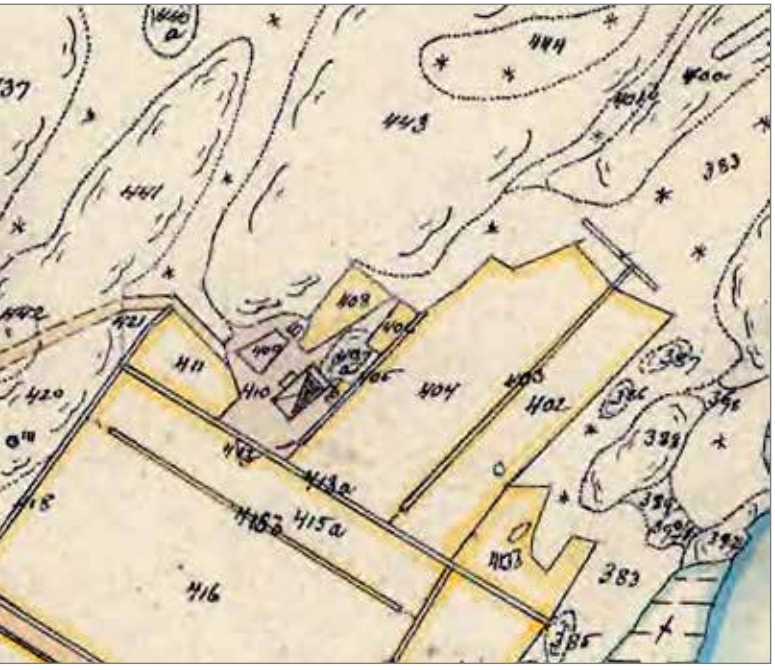

Figur 10. Utsnitt från ägokartan 1919 med torpet Knorren. Karta Lantmäteriet.

28 stensättningar. Ett andra undantag är öster om älven och det gäller gravar belägna på impediment i åkermark strax söder om Vargöns samhälle (V. Tunhem 25:1 och 53). Det finns emellertid gott om gravar i närområdet men då belägna högre upp i terrängen. Till exempel finns ett flertal gravar kring höjdpartiet Karlsberg strax norr om Knorren. Ett annat gravfält, Trollhättan 55 med sju domarringar, ligger vid Vårvik cirka 350 meter nordväst om utredningsområdet (figur 3).

Ristningar

En fornlämningskategori som förekommer inom zonen närmast älven är hällristningar av typen skålgropsristning. De förekommer både på fast berg och på lösa block på ömse sidor av älven. På östra sidan finns en koncentration kring Stallbacka (Trollhättan 107–110, 138, 139 och 147) och en annan koncentration återfinns vid Skogstorpa cirka 500 meter öster om utredningsområdet (Trollhättan 76, 77, 83 och 137). Längre norrut finns ristningar vid Näset (V. Tunhem 29, 110 och 112) och på impediment söder om Vargön (V. Tunhem 25, 26, 52 och 54). På västra sidan älven finns en hällristning vid Restad (Vänersborg 16).

Lösfynd

Det finns också några lösfynd som gjorts i lågt liggande partier i nära anslutning till älvstranden. Nämnvärda fynd är till exempel en båtyxa (Trolhättan188), en skafthålsyxa och en flintdolk (Trollhättan 229).

Historiska lämningar

Inom delområdet Knorren finns två historiska byggnadslämningar synliga ovan mark, varav ingen är registrerad i FMIS (figur 8). Dels är det torpet Knorren (BM2017:43), dels en husgrund som enligt uppgift har utgjort manbyggnaden till kronohemmanet Knorren (BM2017:42). Enligt lokalhistorikern Lundén omnämns hemmanet i jordeboken första gången år 1636, och bedöms ursprungligen ha utgjort en del av Ladugårdsbyn, dvs den bybildning som hade kopplingar till det medeltida Ekholmens slott. Hemmanet förekommer i fiskala handlingar till och med 1807, då det utarrenderas på 10 år. Lundén anger att grunden till gårdens manbyggnad »synes ännu ett par hundra meter nordost om Stridsberg och Biörcks fabriker och ca 80 meter öster om stugan

Figur 11. Husgrunden till torpet. Vy mot sydväst. Foto Thomas Bergstrand.

vid älven« (Lundén 1955:117). Denna lokalisering stämmer bra mot den syllstensgrund som påträffades i samband med inventeringen. Stugan, som det refereras till, är då rimligen torpet.

När torpet, eller backstugan, Knorren etablerades har inte varit möjligt att helt klarlägga. Det förekommer på den häradsekonomiska kartan 1890–97 (som backstuga), och på en karta upprättad 1919 som omfattar ägorna för bland annat 1/8 mantal Knorren nr 1. Torpet finns fortsatt angiven på på ekonomiska kartan 1963, men i det senare fallet då sannolikt som fritidshus (figur 9–10). Det sannolika tillkomstdatumet för torpet har varit *efter* att hemmanet avvecklades och gick upp i en större jordbruksfastighet. Det är utifrån befintligt kunskapsunderlag således inte möjligt att precisera torpets tillkomst till mer än efter 1807. Lämningens antikvariska status är därmed inte avgjord.

Torplämningen består av en husgrund, jordkällare, anslutande mindre terrasser, diken och utjämnade aktivitetsytor. Delar av jordkällaren är byggd med betongelement (figur 11–12). Till torpet kan även räknas den väg-/stigsträckning som är särskilt tydligt utritad på

Figur 12. Torpets jordkällare. Vy mot nordväst. Foto Thomas Bergstrand.

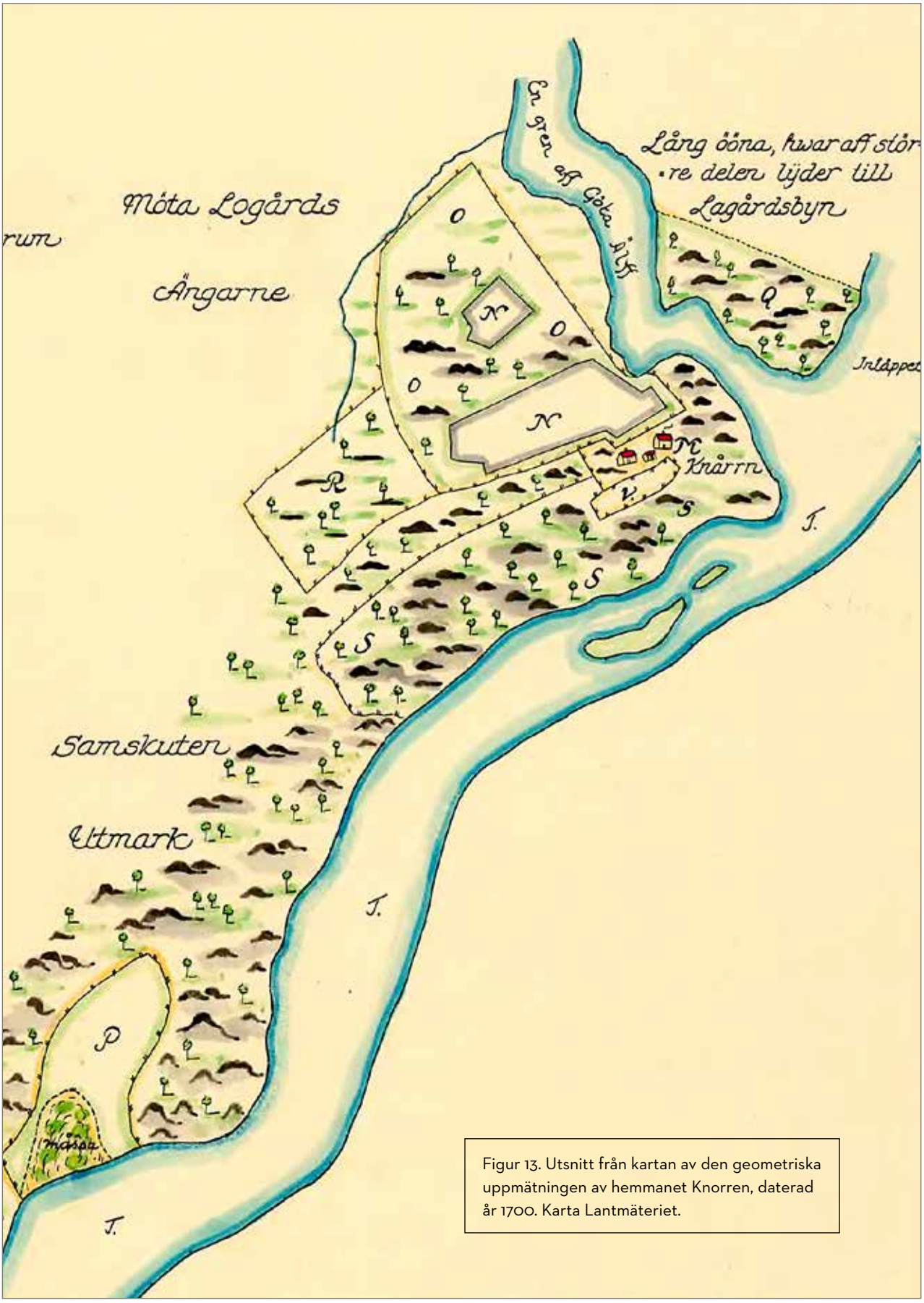

Figur 13. Utsnitt från kartan av den geometriska uppmätningen av hemmanet Knorren, daterad år 1700. Karta Lantmäteriet.

Figur 14. En stor syllstensgrund som anges vara platsen för hemmanets manbyggnad. Vy mot norr.
Foto Thomas Bergstrand, Bohusläns museum.

ägokartan 1919. Denna är idag delvis en del av motionsspåret, men i obanad terräng finns en cirka 15 meter lång vägbank i kallmur som överensstämmer med kartans vägsträckning (figur 8).

Kartstudien gör klart att dagens ytor med gräsplaner är tidigare åker- och hagmark, som har brukats delvis av nämnda torp, och före dess tillhört hemmanet Knorren. Några övriga agrara lämningar, som stenmurar och röjningsrösen, påträffas inte vid inventeringen. Den äldsta storskaliga kartan över Knorren är en geometrisk uppmätning av hemmanet från år 1700 (figur 13). Inägorna på 1700-talskartan är lokaliserade till samma områden som ordlingsmarken på den häradsekonomiska kartan 1890–97. Skillnaden är att mer disponerades som hagmark på den äldre kartan. Noterbart är även att gårdens tre byggnader är belägna längre norrut på 1700-talskartan, nära hundbadet. Inom området finns en 25×15 meter stor stenröjd terrass, mellan hällmarkens brantfot och en utdikad odlings-/hagmarksyta (figur 15). Vid inventeringen kunde dock inga byggnadslämningar påträffas synliga i markytan. Man borde kunna förvänta sig syllsten och spismursrös inom denna plats.

Inom delområdet Knorren finns även en mindre bergtäkt samt ett mindre område med två koncentrationer med sten och slagg (figur 8, 16–17). Den senare lämningen är av sentida industriell karaktär och bedöms ha tillkommit efter år 1850. Bergtäkten är svår att datera, men bör betraktas som en övrig kulturhistorisk lämning. Även den påträffade vägbanken, omnämnd ovan, är att betrakta som en övrig kulturhistorisk lämning.

Inom Hjulkvarnelund finns inga uppgifter om historiska lämningar före 1850. Vid inventeringen påträffades inga synliga lämningar. Delar av området består av hällmark, och har följaktigt utnyttjats som utmark till hemmanet Hjulkvarn.

Historiskt källmaterial

Över området finns endast ett färre antal historiska kartor. Den äldsta är en geometrisk avmätning av hemma-

Figur 15. Terrassyta där gården Knorren skall ha legat enligt kartan år 1700. Karta Lantmäteriet. Vy mot sydväst.
Foto Thomas Bergstrand, Bohusläns museum.

Figur 16. Bergtäkt inom delområdet Knorren, i anslutning till den södra fotbollsplanen.
Foto Thomas Bergstrand, Bohusläns museum.

Figur 17. Deponi med sten och slagg inom delområdet Knorren. Foto Thomas Bergstrand, Bohusläns museum.

net Knorren, och är daterad till år 1700 (figur 13). I det att hemmanet aldrig skiftades så är nästkommande kartering av Knorren Häradsekonomiska kartan från 1890–97 (figur 9). Från 1920 finns en karta över gården Vårviks in- och utmark, som troligen upprättades med anledning av att gården avyttrades (bilaga 1). Ägorna omfattar hela delområdet Knorren från tiden innan den totala regleringen av älven, som skedde 1934. Detta ger oss en strandlinjekarta med bra precision. Kartan ger även en detaljerad bild av torpet och odlingsmarkens dåvarande utsträckning.

Över Hjulkvarnelund finns laga skifteskartor, men med ringa information. Delområdet ligger till stora delar som utmark under hemmanet Hjulkvarn. Området exploateras först under 1900-talet med Folkpark och Egnahemsbostäder.

För fallområdet finns ett rikligt kartmaterial från tidigmodern tid och framåt. Dessvärre omfattas det aktuella utredningsområdet inte av nämnda uppmätningar då det ligger för långt uppströms.

Tidigare undersökningar

Inga tidigare arkeologiska undersökningar är gjorda inom utredningsområdet. Tidigare kunskapsunderlag är främst en nyligen publicerad kulturhistorisk förstudie, som togs fram som ett led i planprocessen (Bäckman & Lega 2016). Som framgår ovan har det redan på 1930-talet gjorts omfattade inventeringar och mindre undersökningar av mesolitiska lokaler inom den låglänta arkipelagen nord om utredningsområdet (Lundén 1955:15ff).

Metod

Utredningen har i vanlig ordning omfattat både byrå- och fältarbete. Från start var fornlämningsbilden inom utredningsområdet förhållandevis skral. En uttolkning av den större fornlämningsbilden, genom FMIS, har givit ett underlag till att bättre se utredningsområdets arkeologiska potential, särskilt relationen mellan lämningstyper och skilda terrängförhållanden.

Arbetet med historiska kartor har syftat dels till att identifiera historiska strukturer kopplade till agrara verksamheter och den tidiga vattenkraftsindustrin, dels

till att förstå strandkurvornas ungefärliga utsträckning innan fallområdets slutliga reglering på 1900-talet.

Fältarbetet omfattade inventering efter tidigare okända lämningar ovan mark, och bedömning av den arkeologiska potentialen för lämningar under mark. Dessutom lokaliserades de tidigare kända fyndplatserna för mesolitiskt material, och platsen för torpet respektive hemmanet Knorren.

Resultat och åtgärdsförslag

Delområdet Knorren

Det skogsklädda bergspartiet karaktäriseras av ett antal små långsträckta bergsryggar som löper i nordost-sydvästlig riktning. Mellan bergsryggarna är mestadels smala sanka partier. Området bedöms endast ha en låg potential för förekomst av gravar och metalltida boplatser. Den metalltida bebyggelsen har av fornlämningsbilden att döma varit lokaliserad högre upp i terrängen och en bit ifrån själva älven (till exempel Theliander 2007).

Däremot finns stor potential att finna lämningar från stenålder och i det sammanhanget är alla ytor närmast stranden intressanta (bilaga 1). Det gäller framförallt invid de små vikarna i norr och nordost och inom hela det tidigare uppodlade området vid det så kallade hundbadet (figur 7). Längst i söder, helt nära Vänersborgsvägen finns också en vik där det kan finnas boplatsmaterial. Landsidan intill viken är dock utfylld varför den inledande insatsen lämpligen görs i vatten.

Åtgärdsförslag Knorren

Följande ytor inom område Knorren bedöms ha en fortsatt potential för okända fornlämningar under mark:

- Knorren A. Intensivt: hundbadet och hela det norra strandnära området och anslutande vattenområde (strandzon). Mindre vik vid Trollvik.
- Knorren B. Extensivt. Fotbollsplanerna med den gamla åkermarken i norr och nordväst.

Dessutom förordas en hällristningsinventering inom exponerade hällmarker och större block.

Det är ovisst om lämningen efter *torpet Knorren* är att betrakta som fornlämning, eftersom torpets tillkomst inte kan beläggas till före 1850. Dock bedömer Bohusläns museum det som sannolikt att etableringen har skett under första hälften av 1800-talet, med härledning till uppgifterna om hemmanet Knorrens succesiva avveckling räknat från sekelskiftet 1800.

Inom den utpekade platsen för *hemmanet Knorren* finns en syllstensgrund, vilken möjligen är byggnadslämningen efter dito manbyggnad (se rosamarkerad yta på bilaga 1). Denna lokal står i motsats till gårdens placering på den geometriska kartan från år 1700 (se turkosmarkerad yta på bilaga 1). Bohusläns museum ser ett behov att fortsätta utreda dessa båda lämningar/lokaler.

Fyndplats Trollhättan 201 på Hjulkvarnsholmen. Fyndplatsen är inom den norra delen av holmen medan den södra hälften av holmen är omformad till följd av järnvägens sträckning och annan historisk verksamhet. Fyndplatsen bör utredas bättre i fält för att säkert kunna avgöra dess antikvariska status. Potentialen bedöms vara upp på den norra delen av holmen. Potentialen för marina lämningar i anslutande strandzon bedöms som låg med hänvisning till strömhastigheten vilken har medfört påtaglig erosion på utkastlager och eventuella fiskeanläggningar.

Fyndplats Trollhättan 202 på en mindre holme på gränsen till den nordöstra delen av utredningsområdet. Fyndplatsen bör utredas bättre i fält för att säkert kunna avgöra dess antikvariska status.

Fyndplats Trollhättan 203 på Konvaljeön. Dagens utsträckning av ön är ett resultat av 1900-talets farledsförbättringar, vilket har att medfört att ön har påförts stora massor sten. Lämningen inom den angivna lokalen är med all sannolik förstörd. Potentialen finns dock för ytterligare fynd/boplatslämningar längs den västra sidan av ön. Öns mer ursprungliga topografi framträder på häradsekonomiska kartan 1890–97. I det fall delområdet skall exploateras bedömer Bohusläns museum det som angeläget med en marinarkeologisk insats med syfte att bedöma förekomst av stenålderslämningar.

Fyndplats Trollhättan 262 vid järnvägsspåret. Fyndplatsen är sannolikt borttagen i samband med järnvägsbyggnation, och därmed bedöms ytterligare åtgärder vara onödiga.

Delområdet Hjulkvarnelund

Inom området finns endast en registrering i FMIS, Trollhättan 180 (ökl). Området Hjulkvarn är ett av få områden i centrala Trollhättan som är förhållandevis opåverkat. Fornlämningsbilden i närområdet, främst avseende boplatser, är följaktligen nästan okänd. Lundén nämner ett gravfält med stensättningar strax norr om Hjulkvarns Egnahems-området (Lundén 1955:29) men de har senare reviderats till att vara röjningsröseområde

(Trollhättan 81). I och närmast omkring röjningsröseområdet finns emellertid ett flertal skålgropsristningar.

De många skålgropsristningarna på östra sidan av älven indikerar förekomst av metalltida boplatser. En sådan ristning, Trollhättan 124, är belägen strax utanför utredningsområdet. Även röjningsrösen är en indikator på äldre, eventuellt förhistorisk bebyggelse.

Åtgärdsförslag Hjulkvarnelund

- Hjulkvarn A. Intensivt: oexploaterade avgränsade hällmarksområden och delar av campingområdet (bilaga 2).
- Hjulkvarn B. Extensivt: norra delen av campingen (trädbevuxen zon) och ett skogigt parti/tarm längst i NO (öster om väg).

Dessutom förordas en hällristningsinventering inom exponerade hällmarker och större block.

Referenser

Litteratur

Bergstrand, T. 2005. Leister fishing in Motala ström during the atlantic period. *Identities in transition. Mesolitic strategies in the swedish province of Östergötland*. G. Gruber (red). Riksantikvarieämbetet.

Bäckman, A. & Lega, J. 2016. *Kulturhistorisk förstudie. Knorren & Hjulkvarnelund 2016-12-29*. Trollhättans stad och Västarvet. Trollhättan.

Lundén, G. 1955. *Trollhättan genom tiderna*. Trollhättan.

Theliander, C. 2007. *Edsäter golfbana. Kortered 4:1 m.fl., Trollhättan stad, Västergötland. Särskild arkeologisk utredning steg 1*. Rapporter från Arkeologikonsult 2007:2166.

Arkiv

Lantmäteriet. Rikets allmänna kartverks arkiv:
Häradsekonomiska kartan 1890-97 (Trollhättan J112-42-12).
Ekonomiska kartan 1963 (Trollhättan J133-8B3i65)

Lantmäteriet. Lantmäterimyndighetens arkiv:
Geometrisk charta över Knorren, avmätt år 1700 (Vassända-Naglum 15-VAU-921)
Vårvik 1921 (Trollhättan 15-TRS-89)

Tekniska och administrativa uppgifter

Lst dnr:	431-20905-2017
Bohusläns museum dnr:	17/0321
Bohusläns museum pnr:	17027
Län:	Västra Götalands län
Kommun:	Trollhättan
Socken:	Trollhättan stad
Fastighet:	Källstorp 3:1 m.fl.
Ek. karta:	8B3j
Läge:	X 6464679, Y 341446
Meter över havet:	0–15
Koordinatsystem:	Sweref 99 TM
Höjdsystem:	RH2000, RH00
Uppdragsgivare:	Trollhättans kommun
Ansvarig institution:	Bohusläns museum
Projektledare:	Thomas Bergstrand
Fältpersonal:	Thomas Bergstrand, Robert Hernek
Fältarbetstid:	24 och 26 november 2017
Arkeologtimmar:	32
Undersökt yta:	Extensivt 630 000 m^2
Arkiv:	Bohusläns museums arkiv
Fynd:	Inga fynd omhändertogs

Bilagor

Bilaga 1. Plan över delområdet Knorren, med de ytor som omfattas av åtgärdsförslagen Knorren A och B, hällristningsinventering samt de kända lämningar där det finns ett fortsatt utredningsbehov. Skala 1:5 000.

Bilaga 2. Plan över delområdet Hjulkvarnelund, med de ytor som omfattas av åtgärdsförslagen Hjulkvarn A och B samt hällristningsinventering inom valda ytor. Skala 1:4 000.

Bilaga 1. Plan över delområdet Knorren, med de ytor som omfattas av åtgärdsförslagen Knorren A och B, hällristningsinventering samt de kända lämningar där det finns ett fortsatt utredningsbehov. Skala 1:5 000.

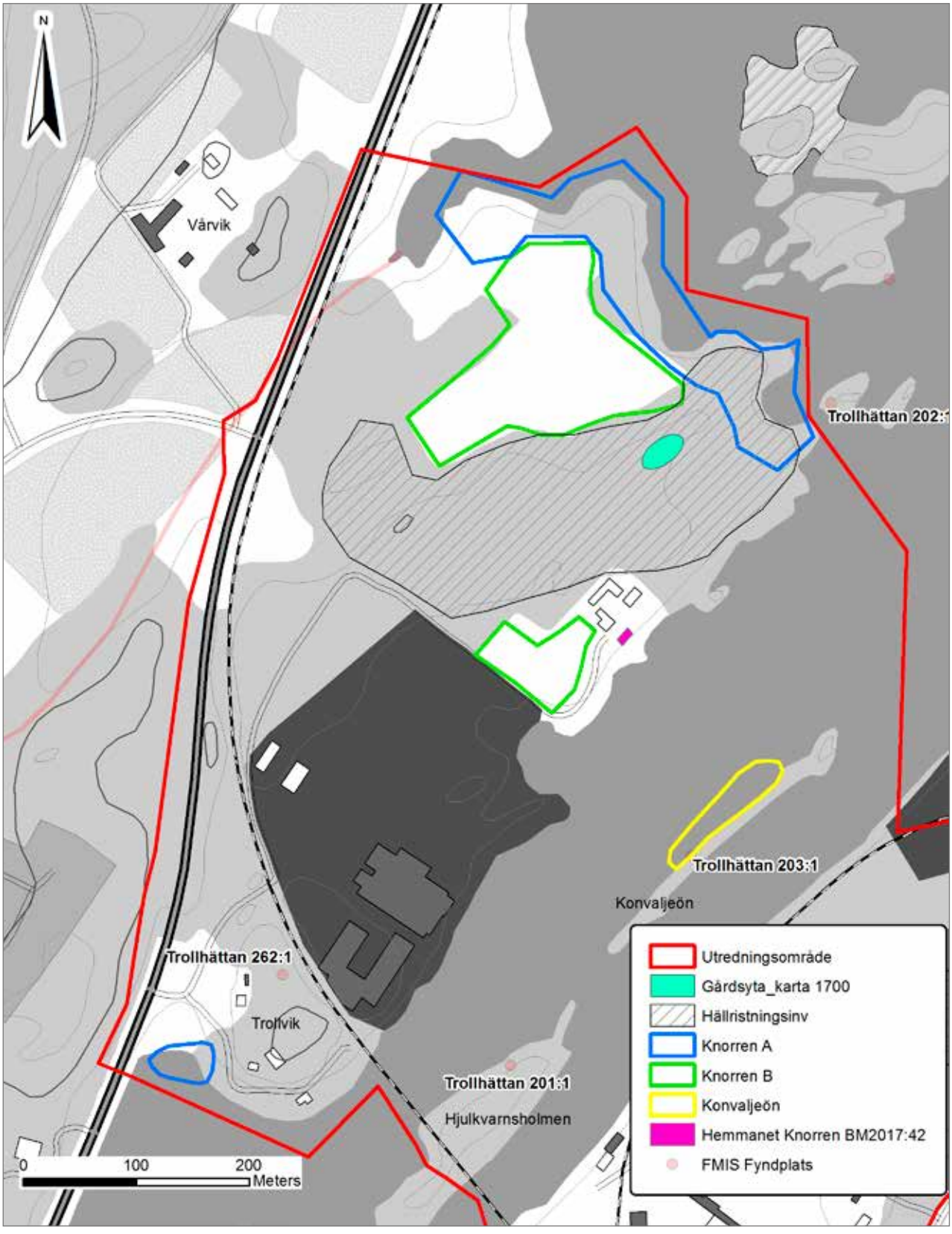
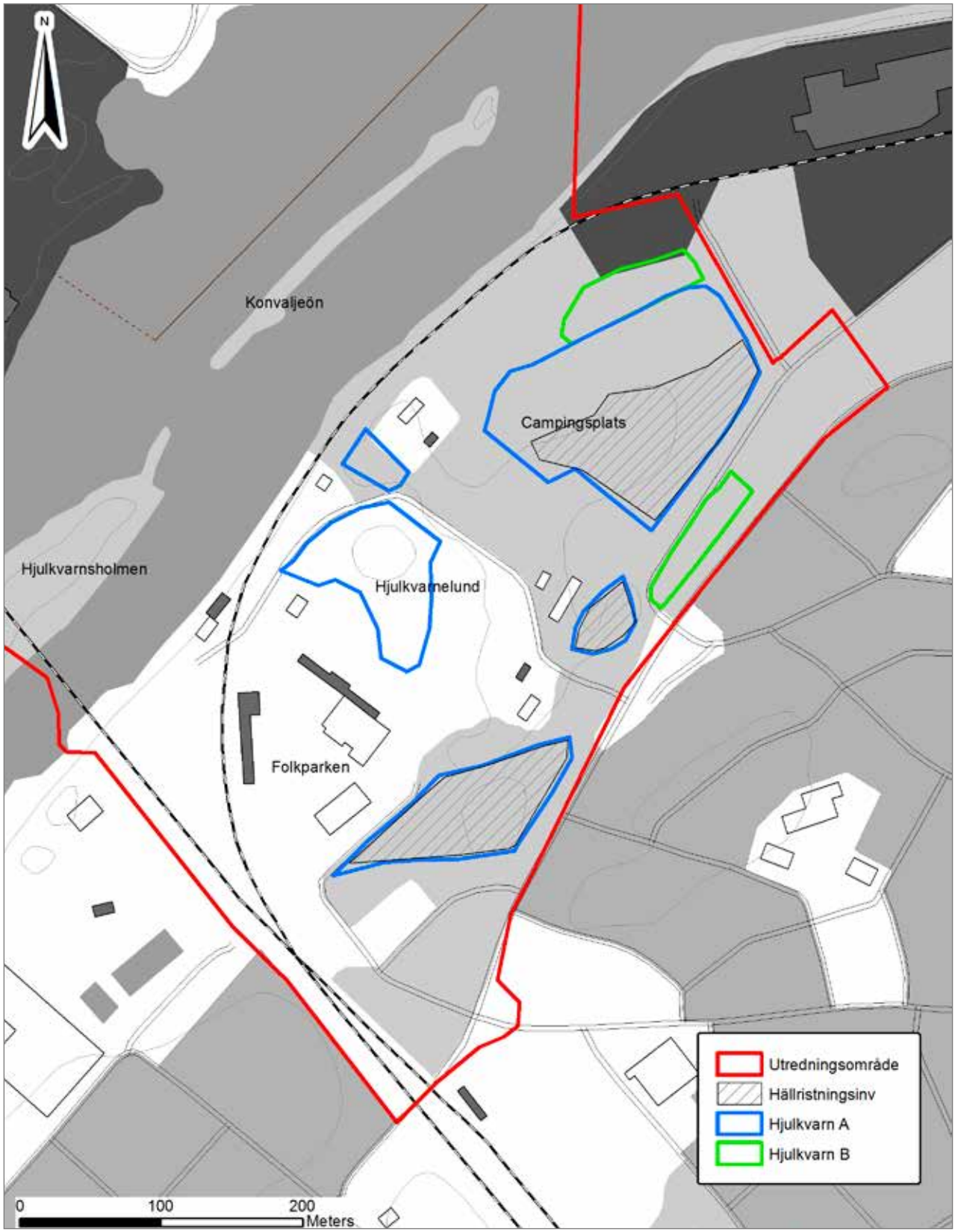
Bilaga 2. Plan över delområdet Hjulkvarnelund, med de ytor som omfattas av åtgärdsförslagen Hjulkvarn A och B samt hällristningsinventering inom valda ytor. Skala 1:4 000.